

Gènere, sexe, llengua

M. Carme Junyent Figueras

Universitat de Barcelona. Departament de Lingüística General.
Gran Via de les Corts Catalanes, 585. 08007 Barcelona
mcjunyent@ub.edu

Abstract

This article attempts to challenge the assumption that relates gender to sexism resorting to both linguistic universals and the distinction to be drawn between gender and deixis (in particular the identification of participants and third persons). Linguistic universals show that the masculine/feminine opposition is a rare feature in the languages of the world (as few as a 15% of them do manifest it). Besides, this category is enforced by language and therefore can not be correlated to culture since speakers cannot freely alter it without modifying other elements in the system (agreement, neutralizations, etc.). Nevertheless, the multiple forms of identification to be found in languages (sex, status, age, etc.) are to be related to culture since they do not strictly depend on linguistic factors and can therefore be modified. Correlations are to be established only as long as a choice is possible.

Key words: gender, deictics, marked and unmarked categories

Resumen

En este artículo se propone la revisión de la relación que se ha establecido entre género y sexismo partiendo por un lado de los universales lingüísticos y por otro de la distinción entre género y la deixis, en particular la identificación de los interlocutores y terceras personas. Los universales nos muestran, en primer lugar, que la oposición de género masculino/femenino en las lenguas del mundo es una rareza que apenas se da en el 15% de las lenguas. Además, teniendo en cuenta su carácter de categoría obligatoria no puede ser correlacionado con la cultura porque está regido por reglas del lenguaje que los hablantes no pueden controlar ni modificar sin alterar otros aspectos (concordancias, neutralizaciones, etc.). Las múltiples formas de identificación de los interlocutores que encontramos en las lenguas del mundo (sexo, estatus, edad, etc.), sin embargo, sí son formas correlacionables con la cultura porque no dependen de aspectos lingüísticos y por tanto pueden ser modificados. Las correlaciones sólo se pueden establecer cuando es posible elegir.

Palabras clave: género, deixis, categorías marcadas y no marcadas

Resum

En aquest article es proposa la revisió de la relació que s'ha establert entre gènere i sexisme partint d'una banda dels universals lingüístics i d'altra banda de la distinció entre gènere i dixi, especialment la identificació dels interlocutors i terceres persones. Els universals ens mostren, en primer lloc, que l'oposició de gènere masculí/femení en les llengües del món és un fenomen rar que només es dona en el 15% de les llengües. A més, si tenim en compte el seu caràcter de categoria obligatòria, no pot ser correlacionat amb la cultura perquè està regit per regles del llenguatge que els parlants no poden controlar ni modificar sense alterar-ne altres aspectes (concordances, neutralitzacions, etc.). Les múltiples formes d'identificació dels interlocutors que trobem en les llengües del món (sexe, estatus, edat, etc.), en canvi, sí que poden ser correlacionades amb aspectes culturals perquè no depenen d'aspectes lingüístics i per tant poden ser modificats. Les correlacions només es poden establir quan és possible triar.

Paraules clau: gènere, dixi, categories marcades i no marcades

Taula de continguts

1. Introducció
2. La identificació dels interlocutors
3. Categories universals i fonaments del llenguatge
4. Categories marcades i no marcades
5. El gènere
6. Cloenda

1. Introducció

Un dels àmbits preferents de l'antropologia lingüística és la relació entre la llengua i la cultura. Més enllà del debat sobre el tipus de relació, o els seus fonaments o, fins i tot, quins elements lingüístics ens serveixen com a prova, és important tenir clars quins són els límits d'aquesta relació. I els límits són aquells trets —ja sigui culturals o lingüístics— que són universals o que estan subjectes a regles que no podem controlar. Un símil al marge de la lingüística pot il·lustrar aquest punt: algú pot intentar establir una relació entre la càries i els infarts, però el que no farà és establir una relació entre el fet de tenir dents i els infarts o la càries i el fet de tenir cor perquè ja sabem que, en condicions normals, tots tenim dents i cor, i per tant tothom que té un infart té dents i tothom que té caries té cor sense que es pugui donar una relació entre ambdós fets (segurament tampoc entre càries i infarts, però això ara és igual). Si tornem a l'àmbit de l'antropologia lingüística i per bé que els universals culturals són difícils d'establir, és evident que no podem postular cap relació entre qualsevol element cultural i el fet que totes les llengües tinguin un terme per designar l'emissor i un altre per designar el receptor, per la senzilla raó que és un fet universal. I qui diu aquest diu els termes per blanc i negre, la subdivisió del temps en ara i aquí i de l'espai en ara i aleshores, etc.

Quan establim la relació entre “sexe i llengua”, hauríem de tenir present que no és el sexe el que correlacionem, sinó el sexisme, és a dir, un fet cultural, i que la llengua té múltiples maneres de referir-se al sexe de les persones, algunes de les quals —com ara el gènere— indistingibles de les regles de la gramàtica. Per això cal diferenciar els trets que permeten la identificació dels interlocutors i de les terceres persones, i el gènere com a categoria gramatical. Entre els primers en trobarem uns quants que poden ser relacionats amb el sexisme, i entre els segons intentarem mostrar que, com a categoria subjecta a les regles de funcionament de la gramàtica —o si es vol, del llenguatge—, no es pot correlacionar amb cap element extralingüístic.

2. La identificació dels interlocutors

Edward Sapir va ser un dels pioners en l'estudi del llenguatge de les dones, no tant en relació amb el gènere, sinó entenent el sexe —juntament amb l'estatus— com una de les variables més freqüents en la identificació dels interlocutors i també de les terceres persones. En els seus articles “Abnormal types of speech in Nootka” (1915) i “Male and female forms of speech in Yana” (1929) molt especialment, Sapir descriu un fenomen força freqüent en les llengües del món: l'ús de formes diferents segons el sexe (o l'estatus, o l'edat, o el parentiu...) dels interlocutors. Abans dels treballs de Sapir, la llengua més coneguda amb aquesta característica era el carib, en la qual s'havia detectat que homes i dones empraven lèxic diferent. Quan Jespersen va analitzar aquest fenomen, però, va

arribar a la conclusió que el lèxic amb formes diferents tan sols era un 10% aproximadament i era o bé vocabulari bàsic o termes de parentiu fonamentalment. Al treball de Sapir va seguir el de la seva deixeble Mary Haas en koasati i altres llengües, i actualment hi ha descripcions d'aquest fenomen en llengües com el gros ventre, piraha, yanyuwa, chukchi i altres.

Mary Haas va proposar un esquema de les combinacions possibles en les llengües en les quals el sexe dels interlocutors és pertinent en la identificació:

	Emissor	Receptor
Tipus I	H	H o D
	D	H o D
Tipus II	H o D	H
	H o D	D
Tipus III	H	H
	H	D
	D	H
	D	D

El que és evident és que aquest fenomen és diferent del gènere, entès com a sistema de classificació nominal que es manifesta en les concordances, en la mesura que si en el cas del gènere estem parlant d'un tret gramatical i, per tant, de la llengua, en el cas de la identificació ens estem referint als interlocutors i, per tant, a un fet extralingüístic. I el propi Sapir indica que: "En Yana no hi ha gènere. A més a més, hi ha un petit nombre d'arrels verbals que s'apliquen exclusivament a activitats dutes a terme per homes o per dones, per exemple ni-

nī-	un home se'n va
a-	una dona se'n va
bu-rī-	un home balla
dja-rī	una dona balla"

Un cas equiparable seria el que trobem en nombroses llengües de l'Àfrica oriental, on el verb per casar-se pot ser o bé diferent segons si el subjecte és un home o una dona, o bé pot prendre la forma no marcada (activa) en el cas dels homes i la marcada (passiva) en el de les dones:

Llengua	Subjecte masculí	Subjecte femení
Luganda	-wasa	-fumbirwa
Lugwere	-kwa	-fumbirwa
Lumasaba	-beyisa	-kwaliha
Suahili	-oa	-owa/-olewa
Kikwaya	-twara	-twarwa
Runyoro	-swera	-swerwa

Cal dir que, en aquestes llengües, homes i dones pertanyen a la mateixa classe nominal; per tant, pel que fa al gènere, el comportament lingüístic dels termes és idèntic. Un altre fet que cal remarcar és que els procediments per a la identificació de l'interlocutor no són formes tabuïtzades, ja que tothom les coneix i les pot emprar. Per exemple, una dona que

citi un home emprerà les formes masculines, o en una narració, el narrador emprerà les formes corresponents al sexe, edat, estatus de cada personatge, etc. Pel que fa a la competència, en general, tots els membres de la comunitat són competents en tots els registres, de la mateixa manera que, en els casos on la variable rellevant és l'estatus, els interlocutors han de ser competents per poder interactuar amb persones d'estatus diferents i poden emprar formes tan diferents com les que segueixen del balinès (ketah és el registre de l'estatus més baix i singgih del més alt):

	ketah	madia	singgih
menjar	naar	neda	ngadjengang
mort	mati	padem	séda
viure	idup	urip	njeneng

És evident que, en tots aquests casos, no estem parlant de regles gramaticals sinó de trets que depenen de factors extralingüístics. Són, per tant, elements que podem correlacionar amb factors culturals.

3. Categories universals i fonaments del llenguatge

Sense voler entrar en el debat sobre l'innatisme, el coneixement sobre els universals lingüístics ens mostra que hi ha trets en les llengües que no depenen dels parlants. L'exemple més evident són els universals implicatius ("si una llengua té una característica X, també té una característica Y, però no a l'inrevés"), que mostren que hi ha trets que hi són perquè hi han de ser. Aquest fenomen es fa força palès en els processos de criollització en els quals es veu com en les llengües nativitzades van apareixent trets d'aquests que tots "esperem trobar" en les llengües i que, en certa manera, fan que les llengües siguin llengües i no una altra cosa. Si prenem com a exemple els pronoms personals del tok pisin, un pidgin de base anglesa en procés d'expansió des que ha estat declarat llengua oficial a Papua Nova Guinea, veurem que ha pogut suprimir l'oposició de gènere i, en canvi, ha desenvolupat l'oposició inclusiu/exclusiu i també un dual i un trial:

singular	mi	yu	em
dual	mitupela (inc) yumitupela (exc)	yutupela	
trial	mitripela (inc) yumitripela (exc)	yutripela	
pl.	mipela (inc) yumipela (exc)	yupela	ol

És evident que a partir dels recursos lèxics d'una llengua s'ha desenvolupat un sistema pronominal molt diferent del de la mateixa llengua, però que no contradiu cap de les generalitzacions que s'han pogut establir sobre el funcionament de les llengües, per exemple: si una llengua té trial també té dual però no a l'inrevés, si una llengua té oposició inc/exc en trial també la té en dual i en plural però no a l'inrevés, etc. És a dir, en el cas que ens ocupa no seria concebible que hi hagués tercera persona en dual o trial però no en plural, o que hi hagués trial però no dual, etc., i tot això no té res a veure amb la voluntat dels parlants, ni ha estat dissenyat per cap acadèmia, ni s'ha seguit cap disseny. La llengua ha seguit el seu curs i, en casos així, la cultura no hi té res a dir.

Els termes de color són un dels àmbits preferents de l'antropologia lingüística. S'acostuma a pensar que, atès que l'espectre cromàtic és un continu, cada cultura el segmenta a la seva manera i per això els termes que designen els colors no són coincidents en les llengües i això permetria correlacions amb elements culturals. També és prou coneguda l'abundant bibliografia sobre els termes per "blanc" dels esquimals, el valor simbòlic dels colors, etc. L'any 1966 Berlin & Kay van publicar un treball sobre els colors que va venir a mostrar que els termes de color estan jerarquitzats en les llengües i que hi ha relacions d'implicació entre ells, de manera que si una llengua té un terme per blau, també el tindrà per verd, groc, vermell, blanc i negre, o que si una llengua té tres termes de color sempre seran blanc, negre i vermell, els dos primers perquè són universals i el tercer perquè és el que apareix sempre. Aquest ordre sembla anar lligat a la nostra percepció dels colors i per tant no té un fonament cultural.

Els exemples són in comptables i en tots els àmbits, però el més important és tenir present que, pel que fa a les regles de la llengua, no és gaire assenyat intervenir-hi o voler-hi intervenir, perquè, de la mateixa manera que l'aigua sempre acaba tornant a la riera, en la manipulació dels fenòmens gramaticals ens podem trobar amb conseqüències (és a dir, implicacions) no desitjades.

4. Categories marcades i no marcades

El concepte de "categoria marcada" va ser introduït per Trubetzkoy en l'àmbit de la fonologia i posteriorment va ser el seu col·lega del Cercle Lingüístic de Praga Roman Jakobson qui el va aplicar als diferents nivells del llenguatge. La teoria de la marcació diu que un terme no marcat és aquell que, o bé inclou el marcat, o bé no en diu res. Això implica, per exemple, que quan un terme marcat desapareix és absorbit pel no marcat, i també que termes marcats que existeixen en alguna llengua puguin ser absents en una altra i s'expressin com la negació del no marcat. Si prenem les tres dimensions de l'espai (alçada, llargada i amplada), aquests tres són els termes no marcats dels antònims corresponents: alt/baix, llarg/curt, ample/estret, però, com és evident, no disposem de cap terme per expressar el seu contrari: podem parlar de l'alçada d'un edifici, la llargada d'un carrer o l'amplada d'una carretera, però fins i tot l'edifici més baix tindrà alçada i no baixada, el carrer més curt tindrà llargada i la carretera més estreta tindrà amplada. En aquest cas, podríem comptar amb l'existència d'un terme per a la categoria marcada, però seria inconcebible (o molt rara) l'absència del terme per a la categoria no marcada. Fets com aquests no són dissenyats o prescrits. Són.

Jakobson va anomenar sincretisme una propietat del llenguatge que diu que les oposicions que es donen en la categoria marcada també es donen en la no marcada però no a l'inrevés. Vegem-ne alguns exemples. En l'oposició familiar/formal, el primer terme és el no marcat i el segon el marcat. En català l'oposició es dona tant en el singular (no marcat) com en el plural (marcat):

tu	vosaltres
vostè	vostès

Però en francès l'oposició es dona en el no marcat i es neutralitza en el marcat:

tu/vous	vous
---------	------

I en alemany la neutralització es dona en el registre formal

du/Sie

ihr/Sie

En el cas del nombre el singular és el no marcat i el plural el marcat, de manera que, en molts casos, el significat del singular és equivalent al del plural:

Ho fem tot per satisfer el turista (Ho fem tot per satisfer els turistes)

El tauró és un animal que fa por (Els taurons són animals que fan por)

La hipoteca de risc és una amenaça (Les hipoteques de risc són una amenaça)

Quan hi ha dual, aquest serà més marcat respecte del plural, i per això quan el dual desapareix és absorbit pel plural com es mostra en tantes llengües europees: ambdós, ambos, both, beide... que tots concorden en plural. Ara, el que ens cal remarcar és que la jerarquia implica l'ordre de marcació i per tant de neutralització. Així, de la mateixa manera que en el nombre el dual és absorbit pel plural, en altres casos d'oposicions de tres termes, l'ordre previsiblement seria aquest:

tu/vostè/vos > tu / vostè

aquí / allà / ací > aquí / allà

nét / besnét / rebesnét > nét / besnét > nét

I, en el cas del gènere:

masculí / femení / neutre > masculí / femení

Ara és el moment de recordar el nostre plantejament inicial: en la llengua tenim molts elements que ens serveixen per identificar el sexe dels interlocutors. Són elements que pertanyen al grup dels dítics i depenen d'aspectes extralingüístics. La diferència entre "aquesta casa" i "aquella casa" no depèn del sistema lingüístic, sinó de la posició de la casa respecte de nosaltres, o la diferència entre "animat" i "inanimat" quan és motivada depèn del referent, no de la llengua. També l'ús de –wasa o –fumbirwa depèn del sexe de qui es casa. O l'ús d'un tipus de lèxic segons el sexe, l'edat o l'estatus dels interlocutors, etc. I atès que la distància acostuma a donar bones perspectives, tornem a l'Àfrica.

El suahili és una llengua bantu. Les llengües d'aquest grup es caracteritzen per classificar els substantius en diferents classes nominals en les quals es pot endevinar un cert criteri semàntic. Així, hi ha una classe en la qual s'inclouen les persones, una altra per a les plantes, una altra per a les coses, una altra per als abstractes, etc. Aquestes classes estan marcades per prefixos, dels quals depèn en bona part el significat del mot. Així, si prenem les arrels –tu i –ti, segons els prefixos que hi afegim ens trobarem amb els significats següents:

singular		plural	
m-tu	persona	wa-tu	persones
m-ti	arbre	mi-ti	arbres
ki-tu	cosa	vi-tu	coses
ki-ti	cadira	vi-ti	cadires

Aquest sistema aparentment “lògic” o, si es vol, motivat, és perfectament equiparable al nostre sistema de gènere. L’única diferència és que en llengües bantu hi ha més “gèneres” i en llengües romàniques menys “classes nominals”. Naturalment podríem afegir que en el primer cas les concordances es manifesten en els prefixos i en el segon en els sufixos, però això és irrellevant. En qualsevol cas, com totes les llengües el suahili ha anat incorporant lèxic d’altres llengües i en aquest procés s’han produït dos fenòmens curiosos: la reinterpretació de síl·labes inicials com a prefixos i la distribució de noms en les classes nominals al marge de criteris semàntics.

Quant a la reinterpretació de síl·labes inicials com a prefixos (sg/pl), en els exemples que segueixen es pot veure clarament que el singular es pren com a forma de base i el plural es forma amb el prefix corresponent:

mu-ziki/mi-ziki	(<anglès music)	Música
ki-tabu/vi-tabu	(<àrab kitaab)	Llibre
ch-eti/vy-eti	(<anglès sheet)	Document, certificat
w-aya/ma-wayá	(<anglès wire)	Filferro
ki-labu/vi-labu	(<anglès club)	Club

Pel que fa a la distribució de noms en les classes nominals al marge de criteris semàntics, l’exemple de “club” pot il·lustrar que el criteri semàntic no és l’únic que preval a l’hora d’incloure manlleus, perquè també el trobem en una altra classe el prefix corresponent a la qual és un morfema \emptyset :

\emptyset -klabu/ \emptyset -klabu	(<anglès club)	Club
--	----------------	------

Tal com hem dit, hi ha una classe on s’inclouen els substantius que es refereixen a persones: mtu (persona), mwana (infant), mwanaume (home), mwanamke (dona), mwanadamu (ésser humà), i aquest prefix s’afegeix a diversos termes:

mw-alimu/w-alimu	(<àrab mu'allim)	Mestre
mw-adhini/w-adhini	(<àrab muwwadzin)	Muezzí
m-kuli/wa-kuli	(<anglès coolie)	Treballador del port
m-tapta/wa-tapta	(<anglès interpreter)	Traductor, intèrpret
m-gosi/wa-gosi	(<anglès gossip)	Xafarder

Però, sovint, els termes que es refereixen a persones s’incorporen al sistema mitjançant altres classes nominals, sobretot si tenen morfema \emptyset , com el conegut bwana/ma-bwana, o d’altres com:

\emptyset -rafiki/ma-rafiki	(<àrab rafiiq)	Amic
\emptyset -adui/ma-adui	(<àrab aduu)	Enemic
\emptyset -rais/ma-rais	(<àrab rais)	President

Amb aquests exemples n’hi ha prou per respondre una pregunta: la classificació nominal en suahili respon a criteris semàntics o a criteris gramaticals? I per bé que és obvi que hi ha algun criteri semàntic subjacent, tampoc no podem negar que aquests criteris esdevenen arbitraris quan intervé la gramàtica.

Si ara tornem a les llengües que ens són més properes, tant podem recórrer a Der Mond i Die Sonne (*el lluna i *la sol respectivament) en alemany, com a la sal / il sale i altres diferències de gènere en els mateixos substantius en llengües romàniques, com a les diferències de significat entre parells com el son / la son, el llum / la llum, per adonar-nos que el contingut semàntic del gènere és clarament arbitrari i la coincidència gènere/sexe masculí i gènere/sexe femení francament residual. Si a aquesta arbitrarietat hi afegim la que trobem en els termes que es refereixen als animals on el seu sexe és majoritàriament irrellevant pel que fa al gènere (el rinoceront, el coala, el panda, la girafa, la pantera o la mona, per esmentar-ne només alguns), ens adonarem que, quan tractem el gènere més que tractar un díctic o un element d'identificació dels interlocutors, estem tractant amb un element gramatical el funcionament del qual està sotmès a unes regles que no tenen res a veure amb la biologia.

5. El gènere

Quan es va descriure el sistema de classes nominals de les llengües bantu, algú va tenir la feliç idea de numerar-les de manera que, a grans trets, les classes senars corresponien a singulars i les parells a plurals. Potser per això, ningú no ha tingut la percepció que en excloure els senyors (bwana), amics (rafiki) i presidents (rais) de la classe 1, els estàvem exclouent de la categoria de persones. És a dir, no s'ha confós un tret gramatical amb un procediment d'identificació dels interlocutors. Probablement, si a algú se li hagués acudit catalogar els gèneres en llengües romàniques com a gènere A i gènere B (o 1 i 2), ara no estaríem pagant les conseqüències d'un malentès ni ens trobaríem perles com les següents:

Criteris generals d'admissió d'alumnat i barem a aplicar

Existència de germans o germanes matriculats o matriculades al centre o de pares o tutors legals que hi treballin:

Quan l'alumne o alumna té germans o germanes escolaritzats o escolaritzades al centre o pares o tutors legals que hi treballen en el moment en què es presenta la preinscripció: 40 punts.

Proximitat del domicili de l'alumne o alumna al centre o, en el seu cas, la proximitat del lloc de treball del pare, la mare, tutor o tutora, guardador o guardadora de fet (en el sentit de guàrdia legal previst al Dret Civil Català), o de l'alumne o alumna quan sigui major d'edat:

Quan el domicili de la persona sol·licitant estigui a l'àrea de proximitat del centre: 30 punts.

Quan a instància del pare o mare, tutor o tutora, guardador o guardadora de fet, o de l'alumne o alumna quan sigui major d'edat, es prengui en consideració, en comptes del domicili de l'alumne o alumna, l'adreça del lloc de treball d'un d'ells, i aquest és dins l'àrea de proximitat del centre: 20 punts.

Davant de coses així, és ben legítim demanar-se com hem arribat fins aquí, perquè el que és obvi és que, perseguint la igualtat de "gènere" hem aconseguit una discriminació flagrant en un text legal, atès que, si parlem de "germans o germanes matriculats o matriculades", quan, tot seguit, es parla de "pares o tutors legals", ens referim només a pares i tutors mascles. I quan després d'haver esmentat "el pare o mare, tutor o tutora, guardador o guardadora de fet, o de l'alumne o alumna" resulta que prenem en consideració "l'adreça del lloc de treball d'un d'ells" hem de suposar que se les exclou a "elles".

L'argument que justifica aquestes duplicacions és generalment que el masculí no és un genèric i que el seu ús com a tal invisibilitza les dones. No cal dir que l'ús de formes femenines per a les professions, per exemple, és un procediment perfectament regular en els paradigmes corresponents: director/directora, administratiu/administrativa, metge/metgessa, etc., per bé que en molts casos en què no hi ha cap marca de gènere és incompreensible per què se n'haurien de crear: quin tret en "fiscal", "canceller", "pilot" o "cònsol" indica que només es puguin referir a homes? I, en canvi, per què acceptem "atleta", "periodista", "policia", "guia" "model" i tants d'altres com a epicens? Les contradiccions que afloren en els usos del gènere com a categoria motivada segons el sexe són de fet la conseqüència d'haver optat per un procediment manllevat i etnocentrista que ens acaba portant a una discriminació més flagrant de les dones.

Hem mencionat alguns dels precursors de l'estudi de la llengua de les dones, els quals no es van plantejar mai aquestes diferències com un fet discriminatori, però la irrupció del feminisme no va quedar al marge de la lingüística i a aquest àmbit de la recerca s'hi va afegir la reflexió sobre la funció discriminatòria de la llengua. I aleshores apareixen aquestes propostes de formes duplicades que no se li havien acudit ni a Clara Campoamor ni a Simone de Beauvoir, per citar-ne només dues. La proposta arriba de la lingüística nord-americana, la qual, com tots sabem, s'expressa en anglès, llengua que precisament no té gènere. Naturalment, en una llengua que no hi ha terme no marcat per al gènere, quan parlem d'homes només parlem d'homes perquè no hi ha terme inclusiu, i en aquest cas sí que cal no tan sols visibilitzar sinó incloure les dones de manera explícita. Però en una llengua amb gènere, recórrer a les duplicacions és una forma de discriminar. Per què les dones que escriuen poesia volen ser poetes i no poetesses? En el cas que la religió catòlica acabi acceptant dones sacerdot, voldran ser sacerdotesses? I si alguna rep el premi "millor articulista de l'any", el canviaria pel de "millor escriptora de l'any", perquè en el primer cas seria la millor de tots, mentre que en el segon només la millor de totes i, com de costum, deixaria el camp lliure als homes per ser els millors de tot (i de tots).

Més enllà del parany que suposa calcar solucions estructurals d'una llengua amb estructura diferent, hi ha un altre fet que palesa l'etnocentrisme més flagrant, i és considerar un element residual en les llengües del món com a prova d'un fet que pot ser considerat un universal cultural: el sexisme. El gènere tal com l'entendem nosaltres (masculí, femení, neutre) és una categoria inexistente en la immensa majoria de les llengües del món, és a dir, seria com la càries o els infarts, que pots tenir-los o no tenir-los, i, per tant, no té sentit correlacionar-lo amb un fet amb un abast clarament superior al marge de la llengua que es parli. D'altra banda, en les llengües amb gènere, el masculí acostuma a ser la categoria no marcada, però fins i tot en les llengües en què el femení és la categoria no marcada (el guajiro o l'iroquès) no hi ha res que mostri que les dones són més visibles que els homes.

En el debat sobre l'ús o no de les formes femenines juntament amb les masculines (ciutadans i ciutadanes, pares i mares, etc.), s'acostuma a dir que els que s'hi oposen es basen en el principi de l'economia del llenguatge. Aquest principi, que efectivament actua sovint (en assimilacions, elisions, haplologies, etc.), però, no és una força que actuï sempre ni únicament. Quan es diu que el canvi lingüístic és degut a aquesta força es passa per alt que si fos l'única força que actués, ja fa mil·lennis que ens hauríem quedat sense llengües. El que s'observa en el canvi lingüístic, de fet, és un doble moviment d'economia i redundància, de manera que quan un canvi neutralitza o dilueix un contrast

necessari, es desenvolupen formes de recanvi d'aquella oposició que ha desaparegut i que era necessària. De fet, una de les maneres de diferenciar el canvi lingüístic “natural” d'aquell que es produeix en les llengües en procés d'extinció és justament que en aquestes no apareixen formes de recanvi. Però en la qüestió del gènere no es tracta del principi d'economia sinó d'altres aspectes fonamentals la manipulació dels quals pot tenir efectes contraproductius. Entre aquestes efectes destaquem la incoherència en les solucions, la creació d'homonímies, l'acció del contingut semàntic del gènere i el reajustament de categories marcades i no marcades.

La incoherència en les solucions, de les quals el text que hem citat n'és un bon exemple, ja hauria de ser motiu suficient per adonar-se que la solució pretesament no discriminatòria té molts efectes no desitjats difícilment evitables a causa de les concordances. Fa un temps es va organitzar un congrés de “psicòlegs i psicòlogues joves”. Potser algú els va fer notar la segona lectura, perquè a la segona convocatòria ja va aparèixer com “joves psicòlegs i psicòlogues”, amb la qual cosa potser es canviava el sexe dels joves però no s'aconseguia dir que els congrés era per a persones joves, al marge de quin fos el seu sexe. Naturalment, les concordances es compliquen quan l'adjectiu també té forma femenina, perquè aleshores ens podem trobar amb el conegudíssim “ciudadanos y ciudadanas vascas” o “els nens i les nenes maques” o, tal com voldria el Departament de Benestar i Família de la Generalitat de Catalunya, “les nenes i els nens macos”. Els exemples són abundants i tots deixen clar que les objeccions a aquestes fórmules no es basen en l'economia sinó en la intel·ligibilitat i l'evitació de malentesos. Dins de l'àmbit de les incoherències hi ha també el fet que, mentre que hem de desenvolupar formes femenines per a professions, càrrecs, etc. que no tenen cap marca de gènere (ja hem esmentat fiscal, canceller... però podríem afegir-hi tots els president, estudiant, cantant...), hi ha un sector que roman inalterable: tots els “-ista” —lingüista, periodista, futbolista, tenista— i d'altres com ara guia, policia, etc.). Per què els primers s'han de modificar i els segons no? Si dels primers en podem fer fiscal, estudianta i cantanta, per què no lingüïstessa, tenistessa o atletessa? Paradoxalment, la resposta és que en aquest cas són epicens, és a dir, que designen individus dels dos sexes. És a dir, quan es tracta del femení, sí que funcionen les categories no marcades.

A vegades s'oblida que els morfemes gramaticals no són tan sols de gènere i sovint aquesta suposada marca de femení “-a” serveix per designar disciplines, especialitats, etc.: la mecànica, la matemàtica, la informàtica, la tècnica, i tantes altres esdevenen formes homònimes, i aquestes sí que són defugides ràpidament per la llengua, és a dir pels parlants. En el castellà d'Amèrica, per exemple, en col·lidir formes com cocer i coser s'han desenvolupat formes alternatives com costurar o cocinar per evitar l'homonímia; aquest és un dels mecanismes de regulació de què disposen les llengües per tal d'evitar la inintel·ligibilitat o la confusió. Si aquestes formes es consoliden i competeixen ja veurem quin resultat donen.

Perquè en el funcionament del llenguatge hi ha moltes coses que no controlem, i una d'elles és el contingut semàntic del gènere. Probablement a l'etnocentrisme en la qüestió del gènere hi hauríem d'afegir un cronocentrisme o qui sap si la influència d'un estructuralisme que nega la història, però tenir en compte el canvi que han sofert les llengües romàniques potser ens faria veure que ens hem quedat encallats en un detall que, a més de no deixar-nos veure el conjunt, ens tergiversa la percepció. En llengües romàniques tenim nombrosos exemples de substantius provinents del llatí que pertanyen a gèneres diferents en diferents llengües romàniques. A grans trets el que acostuma a

passar en aquests casos és que unes llengües prenen la forma de base d'un cas (p. ex. el nominatiu) i d'altres d'un altre cas (p. ex. l'acusatiu). Però això que passa en llengües diferents també pot passar en la mateixa llengua i així trobar-nos amb parelles com el llum/la llum, el son/la son, etc. La diferència de significat entre “el clau” i “la clau” la podem anar a buscar en el seu origen “clavus” i “clavis”, respectivament, però cap intent de sistematitzar les diferències de significat entre formes masculines i femenines ha pogut explicar les diferències de significat entre l'anell i l'anella, el cistell i la cistella, el gerro i la gerra, etc. Aquest contingut semàntic del gènere és, de fet, el responsable de les diferències de significat entre cortesà/cortesana, sacerdot/sacerdotessa, gat vell/gata vella i tantes altres parelles conegudes, en les quals el tret distintiu no és tan sols el sexe sinó un tret imprevisible i generalment despectiu. És a dir, quan el gènere correspon al sexe, si el femení no és inclòs en el masculí pot adquirir un nou contingut semàntic com ja passa en parelles com ara pallasso/pallassa.

Les diferències de contingut semàntic més enllà del sexe entre parelles oposades pel gènere són possibles perquè s'està alterant el funcionament dels termes marcats i no marcats. Cal tenir present que aquest és un dels aspectes que no podem modificar segons la nostra voluntat sense esperar conseqüències qui sap si indesitjades. No deixa de ser sorprenent que quan s'aplica el mateix procediment a altres àmbits el resultat pot ser innocu però absurd (mobles i cadires, vehicles i cotxes, vivendes i pisos), o pot ser brutal: “En l'atemptat han mort tres persones i sis iraquians”, i altres parelles semblants: catalans i barcelonins, persones i immigrants, europeus i portuguesos, etc. El misteri és per què aquest procediment que ens repugna tantes vegades l'hem adoptat amb tanta alegria quan es tracta de les diferències de sexe, perquè al capdavant, quan discriminem, estem admetent dues categories diferents —i per això és necessari fer-les explícites— i semblava que les dones reclamaven la igualtat perquè de discriminació ja en tenim una llarga història.

Finalment, i com a mostra d'aquelles coses imprevisibles que passen en gramàtica, podem tornar al sincretisme, aquella propietat que diu que les oposicions que es donen en la categoria marcada també es donen en la no marcada però no a l'inrevés. Hem vist que, en el cas del nombre, quan desapareix el dual l'absorbeix el plural. En el cas del gènere, quan desapareix el neutre l'absorbeix el femení. Si donem un cop d'ull a les llengües eslaves, comprovarem que algunes tenen gènere masculí, femení i neutre, que en algunes s'han neutralitzat en els casos marcats del plural (per exemple l'acusatiu) de manera que tindrem una marca pel masculí plural i una altra pel femení plural, el qual, com ja hem dit ha absorbit el neutre. Així, doncs, si colpegem un home farem servir un marcador, i un altre si el que colpegem és una dona, un animal o una cosa. I és que burxar en les regles gramaticals té aquestes coses.

6. Cloenda

Els lingüistes del segle XXI tenim la sort que els nostres predecessors ens van llegar una coartada amb forma d'eslògan i pàtina de ciència: “la lingüística descriu i no prescriu”, això ens eximeix de fer propostes pel que fa a les normes. Si es tracta de fer recomanacions potser n'hi hauria prou amb deixar les coses com estan i, en cas que vulguem fer alguna cosa contra el sexisme en la llengua, fixar-nos en la dixi, en la identificació dels interlocutors, que allà no tocarem la gramàtica i segurament ens trobarem amb els aspectes fonamentals. Més enllà d'això, valdria la pena analitzar què passa amb el gènere en llengües tant indoeuropees com d'altres famílies; això pot

clarificar molt les coses, i, finalment, anar a l'àmbit que sempre ens proporciona perspectives diferents: l'art. Si algú ara ens rescrivís les grans obres de la literatura universal d'acord amb aquest llenguatge suposadament no sexista, no ens semblaria una profanació? I hi ha hagut algun bon escriptor que hagi optat per aquesta fórmula en les seves obres de creació, algun poeta? Ens podem imaginar les obres del futur amb aquest allau de concordances? I passaran tots a la història com a autors sexistes si no ho fan? És clar que, posats a discriminar, també ho podem fer entre les persones i els autors (i les autores).